

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті синтезовано відображення деяких наукових підходів щодо визначення поняття «готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення». Питання готовності майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення розглядаються в руслі підготовки студентів до професійної діяльності в контексті загальної теорії готовності як видового явища щодо родового «готовність до діяльності». Внесено деякі уточнення щодо трактування ключових понять «готовність», «готовність до діяльності», «професійна готовність», «професійне самовизначення», що поглиблює розуміння ключового поняття «готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення», яке розглядається як важлива складова професійного становлення та складний цілісний стан соціалізації особистості, що характеризується сукупністю її професійно важливих якостей, і забезпечує її свідомий перехід із системи вузівської підготовки в систему професійної діяльності та успішну самореалізацію в ній.

Ключові слова: *готовність, готовність до діяльності, готовність до професійного самовизначення, майбутній учитель початкової школи, професійна готовність, професійне самовизначення, професійна діяльність.*

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій провідний стратегічний напрям реформування вітчизняної освіти загалом, і професійної зокрема, лежить у площині вирішення проблем особистісно орієнтованої освіти як каталізатора соціально-професійної мобільності фахівця, гуманізації професійної підготовки майбутнього педагога, зокрема початкової школи, підготовки вчителя нової формації, здатного і готового втілювати у життя нові освітні настанови, стратегії, конкурентноздатного, професійно самовизначеного.

Новою концепцією вищої освіти передбачено формування у студентів уміння самостійно, свідомо і відповідально вчитися, а також створення у навчальних закладах відповідних умов щодо виховання особистості, здатної до саморозвитку, самореалізації, професійного самовизначення як під час навчання у вищій школі, так і в подальшій професійній діяльності.

Аналіз досліджень (Б.Ананьєв, М.Дьяченко, Л.Кандибович, Г.Костюк, Н.Кузьміна, М.Левітов, В.Мясищев, С.Рубінштейн, С.Чистякова та інші) засвідчує, що формування готовності людини до виконання певної діяльності є міждисциплінарною проблемою і вивчається сьогодні, по-перше, у зв'язку з співвіднесенням її з процесом формування й становлення майбутніх фахівців для різних галузей професійної діяльності. По-друге, готовність як потенційний стан особистості професійно підготовленого спеціаліста досліджується і як теоретична проблема, і як практично-орієнтований підхід [1]. Достатньо висвітленими в сучасній педагогічній науці є питання професійного самовизначення у різних контекстах: теорії гуманізації педагогічної освіти (І.Ісаєв, В.Сластьонін, Є.Шиянов та ін.); з позиції системного підходу до розв'язання проблем (Є. Климів, П.Шавір та ін.); професіографічного підходу до вивчення педагогічної діяльності вчителя (В.Сластьонін, А.Щербаков та ін.); у розгляді етапів професійного самовизначення (І.Кон, Т.Кудрявцев). У теорії і практиці педагогічної освіти набуває актуального характеру проблема самовизначення і самореалізації особистості майбутнього вчителя у професійній діяльності (Г.Балл, В.Борисов, О.Вітковська, Ю. Завалевський, О.Капустіна, О.Кисла, М.Пряжніков, С. Чистякова, М.Чобітько та ін.). Аналіз стану розробленості проблеми зумовлює необхідність висвітлення питань готовності майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення як теоретичної проблеми.

Мета статті: проаналізувати деякі наукові підходи до визначення поняття «готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення» через уточнення щодо трактування ключових понять «готовність», «готовність до діяльності», «професійна готовність», «професійне самовизначення».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Передусім відзначимо, що питання готовності майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення слід розглядати в руслі підготовки студентів до професійної діяльності в контексті загальної теорії готовності як видового явища щодо родового «готовність до діяльності». Відтак, вважаємо за необхідне внести деякі уточнення щодо трактування ключових понять «готовність», «готовність до діяльності», «професійна готовність», «професійне самовизначення», що, на нашу думку, поглиблює розуміння ключового поняття «готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення»

Так, у «Великому тлумачному словнику» поняття «готовність» визначається як стан і властивість «готового», а поняття «готовий» означає:

- 1) «який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь;
- 2) «доведений до повної готовності, придатний для використання або споживання; приготовлений // Який уже зроблений, цілком закінчений у своєму виготовленні; виготовлений, завершений // Заздалегідь продуманий, підготовлений, складений // Який уже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності» [2, с. 472]. За психологічним словником готовність трактується як стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективність виконання певних дій [3].

Науковці наголошують на інтегративному характері цього особистісного утворення, а саме: Л. Савенкова розглядає готовність як інтегральне особистісне утворення, що поєднує знання, вміння і навички, особистісні якості, адекватні вимогам, змісту та умовам діяльності [4]; А. Линенко визначає готовність як інтегроване системою властивостей і відносин особистісне утворення, що характеризує її вибірковою активністю при підготовці та включенні до діяльності [5]; К. Дурай-Новакова під готовністю розуміє систему інтегративних якостей, властивостей, знань, навичок особистості [6]; В. Сластьонін трактує готовність як сукупність якостей особистості, що забезпечують успішне виконання певних функцій [7, с. 19]; з позиції Г. Балла готовність – це комплексна здатність, що має мотиваційну й інструментальну сторони [8].

Готовність як особистісне новоутворення характеризується цілісністю, що передбачає поєднання різних сторін особистості в цьому інтегративному утворенні, стійкістю, що зумовлює незалежність від перешкод у виявленні готовності, та розвиненістю, що є наслідком цілеспрямованих формувальних впливів на її розвиток. Останнє дозволяє характеризувати готовність як педагогічно кероване явище й нерідко веде до розуміння готовності до професійної діяльності як сплаву власне психологічної готовності, що становить сукупність особистісних передумов ефективного виконання професійної діяльності, та підготовленості, котра передбачає наявність у майбутнього педагога певного обсягу професійно важливих знань, умінь і навичок, розвинених завдяки цілеспрямованому формувальному впливу на нього.

Готовність до діяльності (здебільшого у психологічному аспекті) визначається за різними ознаками: як установка (настанова), наявність здібностей, інтегрована якість особистості тощо. Зокрема, М.Дьяченко, Л. Кандилович розглядають готовність як якісний показник саморегуляції особистості на різних рівнях проходження процесів, під впливом певних зовнішніх і внутрішніх умов та усвідомленого чи неусвідомленого сприйняття інформації.

За твердженням К.Дурай-Новакової [6], професійна готовність є усвідомленням високої ролі соціальної відповідальності, прагненням активно виконувати професійне завдання, настанову на реалізацію знань, умінь та якостей особистості. При цьому професійна готовність майбутнього педагога розглядається науковцем як уже сформований активно діяльнісний стан його особистості, що забезпечує швидку адаптацію, ефективну реалізацію

та використання у процесі практичної роботи отриманих у вищому навчальному закладі знань, умінь, навиків.

Зауважимо, процес професійного самовизначення особистості є тривалим і розглядається як складова загального процесу її соціалізації, виховання конкурентноздатної й успішної людини. У сучасних наукових розвідках (Є. Головаха, Т.Кудрявцев, В.Сафін, П.Шавір та ін.) виразною є тенденція розширення трактування самовизначення, а саме: від розуміння його як первинного вибору професії до розкриття суті професійного самовизначення як вибору себе у професії, як необхідного і важливого аспекту всього процесу професіоналізації особистості. У цьому руслі суттєвою вважаємо позицію Ф.Повшедної, яка наголошує: «метою професійного самовизначення майбутнього педагога є формування внутрішньої готовності до усвідомленої і самостійної побудови моделі власної поведінки і перспектив свого розвитку в рамках обраної професії, готовність розглядати себе особистістю, яка розвивається, самостійно знаходить особистісно значущі змісти, вибудовувати свою поведінку, формувати професійно значущі якості» [9, с. 26], а підготовку майбутнього вчителя до професійного самовизначення вчена розглядає як «складний цілісний особистісно зорієнтований процес, спрямований на формування індивідуальної позиції і результат вибору, проектування власної професійної діяльності і самореалізації у ній» [9, с. 66].

Щодо педагогічної професії, відзначимо, однією із важливих особливостей є те, що об'єктом і продуктом її діяльності є людина, людська особистість як найскладніший сплав фізичних і духовних сил, думок, почуттів, волі, характеру, настроїв. Без знання всього цього, – наголошував свого часу В.Сухомлинський, неможливо ні вчити, ні виховувати» [10, с. 62].

Основою професії вчителя є педагогічна діяльність, що «... являє собою вид соціальної діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовку до виконання певних соціальних ролей у суспільстві» [11, с. 24]. Суб'єктом педагогічної діяльності є вчитель, до основних якостей якого традиційно відносять соціально значущі особистісні якості: позитивний моральний склад людини, любов до людей, здатність до неперервної самоосвіти, емоційну зрілість, а пріоритетними – «любов до дітей і захоплення своєю справою» [12, с. 457]. Відтак, цілком правомірно стверджувати, що успіх професійного самовизначення майбутнього вчителя багато у чому залежить від наявності у нього схильностей до педагогічної діяльності, покликання до неї.

Виявлено, що рушійною силою професійного самовизначення майбутнього вчителя є суперечність між тим, що знає, вміє, на що здатен студент і вимогами компетентнісного підходу до його професійної підготовки (суперечність між «хочу» – «можу» – «вмію» – «ти зобов'язаний», що трансформуються в «я зобов'язаний, інакше не можу») [6, 14]. Це зумовлює необхідність актуалізації попереднього досвіду, його перекоплектування, додаткової мобілізації творчих здібностей особистості, допомоги з боку викладача вищого навчального закладу. Тобто професійна педагогічна підготовка передбачає формування у студентів ідеального педагогічного образу власного «Я»: яким я маю стати, щоб компетентно й якісно працювати, щоб стати професійно мобільним, конкурентноздатним, педагогом-майстром, педагогом-творцем. Це, вочевидь, потребує перебудови мотиваційної сфери майбутнього вчителя, зокрема початкової школи, переведення «належного» в «бажане», в потребу особистості. Результатом такої перебудови, на наш погляд, має бути виникнення мети «в середині себе», усвідомлення студентами «особистісного смислу» професійних знань і умінь, що розглядаємо як один із критеріїв сформованості їхнього професійного самовизначення.

Ми солідарні з думкою О.Кислої, яка вважає, що «професійне самовизначення – це складний багатокомпонентний процес, спрямований на вирішення майбутніми вчителями початкових класів важливих питань самоактуалізації, здійснення вибору та знаходження свого місця в житті. Це поступальний рух, що відбувається у внутрішньому й зовнішньому виявах особистості та здійснюється через прийняття рішень, які спрямовують цей рух, а

також через пошук оптимальних засобів реалізації цих рішень і коригування професійних планів у напрямку їх більшої реалістичності» [13, с. 35].

Узагальнення наукових підходів щодо професійного самовизначення як психолого-педагогічної проблеми дозволяє констатувати, що вчені визначають не тільки співвіднесеність зовнішніх і внутрішніх детермінант у процесі самовизначення особистості, але і його основні функції і механізми – становлення людини як суб'єкта власного розвитку (саморозвитку) засобами рефлексії себе, свого життя і формування ставлення до себе, інших людей і до навколишнього світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, професійне самовизначення ми розуміємо як довготривалий, динамічний, цілісний процес входження у професію, результат вибору і проектування майбутньої педагогічної діяльності вчителя початкової школи, який відбувається в освітньому середовищі вищого навчального закладу, шляхом усвідомленого і активного ставлення студента до власної життєвої перспективи, до оволодіння майбутньою професією, що передбачає високий рівень педагогічних здібностей, розвинену емпатію, любов і повагу до дітей, психологічну проникливість та здатність до комунікації. З таких позицій «готовність до професійного самовизначення майбутнього вчителя початкових класів» цілком правомірно розглядати як важливу складову професійного становлення та складний цілісний стан соціалізації особистості, що характеризується сукупністю її професійно важливих якостей, і забезпечує їй свідомий перехід із системи вузівської підготовки в систему професійної діяльності та успішну самореалізацію в ній на основі ціннісного ставлення до педагогічної праці, володіння способами самопізнання, самоаналізу і самооцінки, прагнення до самоосвіти та самовиховання, здійснення самоконтролю і самокорекції, наявності професійно-педагогічних здібностей, зокрема таких як повага, щирість, любов до дітей, спостережливість, активність, професійна мобільність, здатність до ефективної комунікації. *Перспективи подальших наукових досліджень* пов'язуємо з вивченням феноменології професійного самовизначення особистості.

Джерела та література

1. О подходах к исследованию структуры профессионально-педагогической деятельности / Под ред. Н.В.Кузьминой. – Л.: ЛГУ, 1972. – 182с.
2. Великий тлумачний словник української мови [з дод. і допов.] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Психологический словарь / [под. общей науч. ред. П. С. Гуревича]. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 800 с.
4. Савенкова Л. О. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Савенкова Л. О. – К., 1998. – 413 с.
5. Линенко А. Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності / А. Ф. Линенко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 125–132.
6. Дурай-Новакова К. М. Факторы профессионального самоопределения будущих учителей (результаты опытно-экспериментальных исследований) / К. М. Дурай-Новакова // Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования : сб. науч. тр. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1981. – С. 34–44.
7. Слостенін В. А. Професійно-педагогічна підготовка сучасного вчителя / В. А. Слостенін, А. І. Мищенко // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 79–84.
8. Балл Г. О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності / Г. О. Балл // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 3–11.
9. Повшешная Ф. В. Методологические основы профессионального самоопределения будущего учителя: [монография] / Ф. В. Повшешная. – Н. Новгород : НГПУ, 2002. – 166 с.
10. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В.О.Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1988. – 284 с.
11. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Слостенін, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
12. Левитов Н. Д. Детская и педагогическая психология: учебное пособие для пед. институтов/ Н. Д. Левитов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Просвещение, 1984. – 478 с.
13. Кисла О. Ф. Особливості розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки: дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кисла Оксана Федосіївна; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 259 с.
14. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности / В.Ф.Сафин. Свердловск, 1986. – 142 с.

References

1. O podhodah k issledovaniyu strukturyi professionalno-pedagogicheskoy deyatel'nosti / Pod red. N.V.Kuzminoy. – L.: LGU, 1972. – 182s.
2. Velykiy tumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [z dod. i dopov.] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – K. : Irpin : Perun, 2005. – 1728 s.
3. Psihologicheskii slovar / [pod. obschey nach. red. P. S. Gurevicha]. – M.: OLMA Media Grupp, 2007. – 800 s.
4. Savenkova L. O. Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky maibutnikh pedahohiv do profesiinoho spilkuvannia: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01 / Savenkova L. O. – K., 1998. – 413 s.
5. Lynenko A. F. Hotovnist maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi diialnosti / A. F. Lynenko // Pedahohika i psykhologhiia. – 1995. – № 1. – S. 125–132.
6. Duray-Novakova K. M. Faktoryi professionalnogo samoopredeleniya buduschih uchiteley (rezultaty opytno-eksperimentalnykh issledovaniy) / K. M. Duray-Novakova // Formirovanie lichnosti uchitelya v sisteme vysshogo pedagogicheskogo obrazovaniya : sb. nauch. tr. – M. : MGPI im. V. I. Lenina, 1981. – S. 34–44.
7. Slastyonin V. A. Professionalno-pedagogicheskaya podgotovka sovremennogo uchitelya / V. A. Slastyonin, A. I. Mischenko // Sovetskaya pedagogika. – 1991. – № 10. – S. 79–84.
8. Ball H. O. Humanistychni zasady pedahohichnoi diialnosti / H. O. Ball // Pedahohika i psykhologhiia. – 1994. – № 2. – S. 3–11.
9. Povshednaya F. V. Metodologicheskie osnovy professionalnogo samoopredeleniya buduschego uchitelya: [monografiya] / F. V. Povshednaya. – N. Novgorod : NGPU, 2002. – 166 s.
10. Sukhomlynskyi V. O. Rozmova z molodym dyrektorom shkoly / V.O.Sukhomlynskyi. – K. : Radianska shkola, 1988. – 284 s.
11. Pedagogika : uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy / V. A. Slastenin, I. F. Isaev, A. I. Mischenko, E. N. Shiyanov. – M.: Shkola-Press, 1997. – 512 s.
12. Levitov N. D. Detskaya i pedagogicheskaya psihologiya: uchebnoe posobie dlya ped. institutov/ N. D. Levitov. – [2-e izd., ispr. i dop.]. – M. : Prosveschenie, 1984. – 478 s.
13. Kysla O. F. Osoblyvosti rozvytku profesiinoho samovyznachennia maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh stupenevoi pidhotovky: dys... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Kysla Oksana Fedosiivna; Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M. P. Drahomanova. – K., 2008. – 259s.
14. Safin V.F. Psihologiya samoopredeleniya lichnosti / V.F.Safin. Sverdlovsk, 1986. – 142 s.

Елова Татьяна. ГОТОВНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ САМООПРЕДЕЛЕНИЮ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ. В статье синтезировано отражены некоторые научные подходы к определению понятия «готовность будущего учителя начальной школы к профессиональному самоопределению». Вопрос готовности будущего учителя начальной школы к профессиональному самоопределению рассматриваются в русле подготовки студентов к профессиональной деятельности в контексте общей теории готовности как видового явления относительно родового «готовность к деятельности». Внесены некоторые уточнения относительно трактовки ключевых понятий «готовность», «готовность к деятельности», «профессиональная готовность», «профессиональное самоопределение», что углубляет понимание ключевого понятия «готовность будущего учителя начальной школы к профессиональному самоопределению», которое рассматривается как важная составляющая профессионального становления и сложное целостное состояние социализации личности, характеризующееся совокупностью его профессионально важных качеств, и обеспечивает ей сознательный переход из системы вузовской подготовки в систему профессиональной деятельности и успешную самореализацию в ней.

Ключевые слова: готовность, готовность к деятельности, готовность к профессиональному самоопределению, будущий учитель начальной школы, профессиональная готовность, профессиональное самоопределение, профессиональная деятельность.

Elova Tatyana. READINESS OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHER FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION: THEORETICAL ASPECTS. The article reflects some synthesized scientific approaches to the definition of «readiness of future teachers of elementary school to professional self-determination». A question of future elementary school teacher readiness for professional self-determination is considered in line with training of students for professional activity in the context of the general theory of readiness as specific phenomenon rather than general «readiness for activities». Some amendments concerning an interpretation of the key concepts «readiness», «readiness for activities», «professional readiness», «professional self-determination» are brought, that deepens understanding of the key concept «readiness of future elementary school teacher for professional self-determination» which is considered as an important component of professional formation and the difficult complete condition of socialization of the personality which is characterized by set of its professionally important qualities and provides it conscious transition from system of high school preparation to system of professional activity and successful self-realization in it.

Keywords: readiness, readiness for activities, readiness for professional self-determination, future elementary school teacher, professional readiness, professional self-determination, professional activity.

Стаття надійшла до редколегії 07.03.2017 р.